

nář seznámí s metodami ovlivňování nerovnoměrného populačního vývoje v SSSR. Porodnost celého státu sice zdaleka neklesá na úroveň ostatních vyspělých populací, projevují se však značné geografické disproporce. Tyto disproporce nabývají na významu v souvislosti s tendencí ke směřování ekonomického rozvoje na rovnoměrnější využití celého státního území. Proto je hlavním rysem sovětských populačních opatření výrazná prostorová diferenciaci.

J. Koubek se ve studii *Některé teoretické problémy populační politiky* snaží vy- pořádat s dosud nejasnými otázkami definice pojmu populační politiky a rozdílu mezi politikou sociální a politikou populační. Seznamuje stručně s hlavními názory zahraničních, především sovětských demografů. Rozlišuje „užší“ a „širší“ pojetí populační politiky, tedy politiky zaměřené výhradně na dosažení konkrétních demografických cílů na rozdíl od politiky, která svými širšími důsledky populační sféru zasahuje druhotně. Toto rozlišení je podle autora důležité při hodnocení efektivnosti populační politiky.

Ještě dále jde v tomto směru V. Roubíček v článku *K otázce efektivnosti populační politiky*. Stať přináší celou řadu postřehů vyvozených z netradičního přístupu k hodnocení populační politiky. Autor vychází z úvah o politice jako takové, o možnostech a mezích politických opatření při ovlivňování lidských aktivit. Dochází tak ovšem spíše k závěrům o vzájemných vztazích populačního systému a politického systému: každá politická akce, změna, skutečnost atd. má nějaký důsledek v populačním systému. To ovšem platí i opačně — změny demografických trendů mají politické důsledky. Přestože jsou Roubíčkovy úvahy správné a přínosné, nelze ztráčet ze zřetele nutnost skutečného hodnocení vlastní populační politiky v „užším“ slova smyslu, tedy hledat odpověď na otázku, zda je tato politika správná a účinná ve svých cílech a prostředcích, a konečně jaký je její výsledek.

Z hlediska sociologie zajímavou informaci přináší článek M. Kučery a O. Ullmana *Úroveň vzdělání obyvatelstva ČSSR v letech sčítání 1980*. Uvádí v přehledném zpracování základní data o vzdělání ve srovnání s předchozími sčítáními. Tabulky dokumentují třídění obyvatelstva podle nejvyššího dokončeného vzdělání v kontextu široké škály ukazatelů. Stať představuje tematicky sevrženou a výstižnou analýzu rozsáhlé a vnitřně složité problematiky. Tato složitost způsobuje, že se některé formulace mohou zdát diskusní. Tak například při hodnocení rozdílu mezi ČSR a SSR je nadměrně akcentován předválečný vývoj a vývoj za války. V souvislosti se spornou interpretací dat je zastřena skutečnost, že v sedmdesátých letech se vzdělávací proces v ČSR zpožďoval za SSR. Zvláště patrné je to u vysokoškolského vzdělání. Vcelku však tyto diskusní otázky neubírají statí na zajímavosti. Rozsahem informací by mohla sloužit za orientaci každému odborníkovi, který plánuje výzkum otázek vzdělání v ČSSR.

V článku *Sčítání lidu v SSSR v roce 1979* seznamuje N. Orlovová čtenáře s metodickými inovacemi a s hlavními výsledky posledního sovětského censu.

Rozvody představují kromě jiného značné zatížení společnosti, neboť vyvolávají druhotné ztráty v oblasti zdravotnictví, soudnictví, sociální péče, bytové otázky, práce atd. Podle studie V. Schüllera, J. Prokopce a Z. Dytrycha *Celospolečenské ekonomické ztráty z rozvodovosti* představuje jeden rozvod pro společnost souhrnnou ztrátu vyšší než 75 tisíc Kčs.

Analytická stať M. Královcové *Plodnost poválečných kohort v SSR* vychází z aplikace kohortní metody a přináší nové poznatky o vývoji struktury narozených podle pořadí a věku matky.

V dalších deseti článcích 24. ročníku *Demografie*, určených spíše vlastním demografům, jsou obsažena témata demografického rozvoje a vývoje demografie u nás i v zahraničí. Ročník obsahuje četné recenze naší i zahraniční literatury a celou řadu přehledů a zpráv.

V posledních ročnících *Demografie* pozorujeme určitou vstoupnou tendenci. Přínosem tohoto ročníku jsou jednak nové, netradiční a často i diskusí vyvolávající myšlenky některých článků, jednak určitá snaha zúžit dosavadní příliš široký záběr časopisu, který přesahuje rámec otázek populačního vývoje.

Ivan Lesný

Efektivnost sdělovacích prostředků

Z. Šumbera: *Základní otázky efektivnosti prostředků masové informace a propagandy* Praha, Novinář 1982, 205 s.

Výzkum hromadných sdělovacích prostředků se v průběhu posledních let stal organickou součástí státního plánu základního výzkumu. Z dříve okrajové výzkumné čin-

nosti se v souvislosti s rozmachem působení rozhlasu, televize a tiskovin všeho druhu stalo všude na světě relativně svébytné vědní odvětví, které má jak svoji teoretickou, tak empirickou stránku. Sama institucionální základna hromadných sdělovacích prostředků produkuje rostoucí měrou potřebu takového výzkumu, většinou ovšem v úzké — tu více tu méně pragmatické — vazbě na jejich každodenní provoz. Kvalita tohoto výzkumu ovšem závisí na jeho teoretické a metodologické úrovni i na rozvinutosti dalších vědních disciplín. K prohloubení badatelského záběru nesporně přispělo řešení jednoho z hlavních úkolů *Jednotného programu společenských věd*, který se týkal metod a forem zvyšování efektivity prostředků masové informace a propagandy. Koordinátor tohoto hlavního úkolu Zdeněk Šumbera nyní publikoval výsledky své práce na tomto výzkumu v knize *Základní otázky efektivity prostředků masové informace a propagandy*.

Jde o práci, která má jednak svůj rozměr teoretický, jednak záměr vysloveně praktický. V teoretické části autor analyzuje místo sdělovacích prostředků v socialistické společnosti a cesty zdokonalování jejich působení v procesu utváření vědomí a jednání lidí. Zabývá se dále rozbořem vlivu sociální reality na vědomí lidí a obecným pojetím efektivity v oblasti hromadných sdělovacích prostředků. Závěrečná kapitola je věnována otázkám uplatnění vytyčených kritérií a principů v žurnalistické praxi.

Předností Šumberova přístupu je to, že kategorie, s nimiž pracuje, podrobuje nejprve všestrannému teoretickému rozboru a teprve pak je aplikuje na speciální případ hromadných sdělovacích prostředků. Z tohoto hlediska se například zamýšlí nad tím, co je to vůbec efektivity. Zdůrazňuje, že při posuzování efektivity by stále výraznější roli mělo hrát hledisko objektivních celospolečenských potřeb, postižení kvality dílčí činnosti z hlediska širších společenských souvislostí, z hlediska základních trendů společenského vývoje. Jde mu především o stanovení vědeckých kritérií efektivity, což ovšem znamená pochopení otázky obsahu, smyslu, a to jak ve vztahu k činnosti lidí vůbec, tak k činnosti sdělovacích prostředků zvláště. Toto autorovo úsilí o solidně podložený hodnotící přístup na základě obsahové analýzy patří k velmi sympatickým stránkám jeho knihy. Jsou totiž známy mnohé výzkumy — a nejen výzkumy hromadných sdělovacích prostředků — které právě tento obsahový a hodnotící zřetel opomíjejí. Tím ovšem samy tyto výzkumy do značné míry zrácejí svůj vlastní smysl.

Žádoucí efektivity při formování vědomí lidí je podle Šumbery dosahováno tehdy, když činnost spojená s šířením idejí, myšlenek, názorů a informací ve vědomí lidí v duchu vědeckého světového názoru vytváří předpoklady k jejich aktivní, uvědomělé a tvůrčí účasti při realizaci objektivních potřeb vývoje socialistické společnosti, projevující se koneckonců ve změně objektivní reality.

Ústředním motivem Šumberovy knihy je snaha nalézt cesty zvyšování efektivity sdělovacích prostředků v žádoucím směru, a to především v žurnalistické praxi, v práci lidí, kteří v těchto institucích pracují. „Pohled do historie ukazuje,“ poznamenává Šumbera, „že efektivity práce žurnalisty je v přímé souvislosti s tím, nakolik se stává žurnalistickou osobností“. Naznačuje ovšem zároveň, že je rozdíl mezi skutečnými osobnostmi a krátkodobými létavicemi. Analyzuje také předpoklady formování osobnosti socialistického novináře, spjaté s vědeckým pochopením celospolečenských zájmů, charakterem, vzděláním a především oddaností věci dělnické třídy a pracujícího lidu. Autor se ve své práci opírá o dobrou znalost zahraniční i domácí literatury, a to nejen z oblasti teorie žurnalistiky, ale též z řady oborů dalších.

Šumberova kniha je velmi užitečná pro pracovníky hromadných sdělovacích prostředků. Současně však přináší některá poučení i pro další obory, například pro sociologii a filozofii. Skrze působení masových sdělovacích prostředků totiž prosvítá i sama společenská skutečnost a člověk se svými reálnými stránkami v myšlení a jednání. Lze si jen přát, aby teoretická tvrzení v jejich specifickém působení byla více propojena s empirickými výzkumy a doložena jejich výsledky. Je známo, že takových empirických výzkumů je právě v oblasti hromadných sdělovacích prostředků velmi mnoho a četné z nich byly provedeny v rámci zmíněného úkolu státního plánu výzkumu.

Často však výsledky empirických výzkumů leží vedle teoretických tvrzení, aniž by se empirie a teorie vzájemně pronikaly v podobě vyšší syntézy poznání. Takováto syntéza je ovšem mimořádně obtížný úkol naší marxisticko-leninské společenské vědy, jehož řešení je dost dlouhodobou záležitostí.

Jindřich Filipec